

Loš trubač protuhrvatske propagande

Uz knjigu Michaela Phayera

Pio XII. Holokaust i Hladni rat,

Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb 2010.

Jure KRIŠTO

Hrvatski institut za povijest, Zagreb

Iz preobilne proizvodnje svakojaka štiva o ulozi pape Pija XII. u Drugome svjetskom ratu, osobito o iskonstruiranoj potvori da je šutke gledao uništenje Židova, u Zagrebu je objavljena možda najneozbiljnija knjiga među mnoštvom neozbiljnih. Kad sam čitao Phayerovu knjigu *The Catholic Church and the Holocaust, 1930—1965*, koju je 2000., kao i ovu, objavio Indiana University Press, odlučio sam ne upozoravati hrvatsku znanstvenu javnost na autora i knjigu u nadi da više nikad ne ću morati pročitati neku drugu njegovu knjigu. Nisam, međutim, mogao šutjeti kad sam vidio da taj profesor emeritus na isusovačkom sveučilištu u Millwaukeeu krivotvori važan dokument Sv. Stolice kako bi mogao optužiti postupke Katoličke crkve u Hrvatskoj i Pape Pija XII. (o tome poslije). Upozorio sam na to izdavača i Libreria Vaticana, koja je objavila dokument, a kojemu je Phayer, uz pogrešan i tendenciozan prijevod, dodao rečenicu koja implicira umiješanost Sv. Stolice i Katoličke crkve u Hrvatskoj u progon Židova.

U Hrvatskoj se našao inače vrlo ugledan i ozbiljan izdavač koji se potrudio objaviti prijevod u naslovu navedene knjige toga profesora. Našlo se i sveučilišnih profesora koji su pozitivno recenzirali knjigu, a mene je zapala neugodna dužnost da se na nju osvrnem.

Mnogo bi o knjizi bilo rečeno kad bi se samo istaknulo da je Phayer tek jedan iz kruga autora koji nakon kazališne predstave *Namjesnik* njemačkoga prokumunističkog autora Hochuta smatraju svojom dužnosti prozvati Pija XII. zbog navodne šutnje pred progonima i uništavanjem Židova. Konačni cilj, pak, nije blaćenje jednog pape, nego papinstva kao takvog. No Phayer kao autor, o čemu svjedoče njegove spomenute knjige, ulazi u uži krug *papaprozivača*, koji dokazuju Papinu krivnju iz njegove navodne zaštite hrvatskih ustaša koji su navodno stvarali katoličku državu, a Katolička crkva je, zauzvrat, zdušno podupirala ustaški režim, uključujući i zločine počinjene u državi koju su stvorili, Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH). Osobina tih autora i njihovih knjiga jest gotovo isključivo oslanjanje na dokumente i prosudbe koje je proizveo komunistički sustav u bivšoj Jugoslaviji i koje i dalje upotrebljavaju srpski krugovi. Stoga su im i spoznaje o NDH i o ustašama ograničene na ono što su komunisti svojim građanima i stranim konzumentima nametali kao istinu. Tako gotovo svi autori iz toga borbenog tabora previđaju da je ustaški čelnik Ante Pavelić iznimno cijenio muslimane i davao im važnu ulogu u svojoj državi. Istina, Pavelić je

muslimane smatrao Hrvatima, ali ih nije smatrao katolicima, no već ta činjenica sugerira da su i muslimani, a ne samo katolici, kako ti autori neizostavno tvrde, morali sudjelovati i u zločinima koje je počinila ustaška vlast.¹

Ta je praksa najbolje vidljiva u knjizi Carla Falconija, objavljenoj 1965.² Falconiju je komunistička jugoslavenska tajna služba podmetnula (krivotvorene) dokumente na temelju kojih je napisao optužujući knjigu protiv Pija XII. i protiv hrvatskih katolika. Ta je knjiga komunističkome lageru trebala u vrijeme vidljivoga uspona autoriteta papinstva. Knjiga britanskoga autora Johna Cornwella *Hitler's Pope* iz 1999.³ trebala je, pak, minirati pozitivan dojam o nadbiskupu Alojziju Stepincu i hrvatskom narodu u prigodi pripremanja njegove beatifikacije. Cornwell je posegao za istim dokumentima koje je UDB-a davno prije dala Falconiju da bi optužio Hrvate *katolike* za zločine u NDH-a, a i papu Pija XII. kao zaštitnika te *katoličke države*.⁴ I knjiga američkog isusovca Charlesa R. Gallaghera o prvome vatikanskom diplomatu u komunističkoj Jugoslaviji Josephu P. Hurleyju donekle ulazi u tu kategoriju pisanja.⁵ Dodatna osobitost te knjige jest to što Gallagher zahvaljuje svome profesoru povijesti Phayeru na vođenju njegove doktorske disertacije (objavljene u formi navedene knjige), a Phayer se poziva na Gallagherovu knjigu i, očito, preuzima neke njegove zaključke o odnosima zagrebačkoga nadbiskupa Stepinca i komunističkih vlasti. Ni jedan ni drugi ne poznaju hrvatski i ne navode nijedno djelo hrvatskih povjesničara, čak ni ona koja su objavljena na engleskom ili drugim jezicima.

To je ipak manji problem Phayerove nove knjige. Knjiga je iznimno loše potkripljena, izvori na koje se poziva problematični su, autor se psovački odnosi prema po njegovu mnijenju zločestim akterima (osobito prema ustašama i hrvatskim katolicima), knjiga profesora emeritusa puna je proturječja i nedostojna prosječnoga seminarskog rada.

¹ Budući da je ovo osobni osvrt, samo ću se, uz rijetke iznimke, pozivati na svoje radove u kojima je odredena tema šire obrađena. O ulozu muslimana u NDH, vidi: Jure KRIŠTO, *Sukob simbola. Politika, vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Nakladni zavod Globus — Plava biblioteka, br. 206, Zagreb, 2001., 325-335.

² Carlo FALCONI, *Il silenzio di Pio XII*, Sugar Editore, Milano 1965; englesko izdanje *The Silence of Pius XII*, Little Brown, Boston, 1970.

³ John CORNWELL, *Hitler's Pope. The Secret History of Pius XII*, Viking, London, 1999. Vidi osvrt na knjigu: J. KRIŠTO, »Potenciranje poznatoga i ponavljanje neistine: U povodu knjige John CORNWELL, *Hitler's Pope. The Secret History of Pius XII*«, *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 32/2000, br. 1, 183-190.

⁴ Nedavno je i zagrebački časopis za crkvenu povijest objavio članak s takvim polazištima i predrasudama: Irina Ognyanova PASKALEVA, »Religion and Church in the Ustasha Ideology (1941—1945)«, *Croatica christiana periodica*, Zagreb, XXXIII/2009., br. 64, 157-190. Članak, koji je napisan na bugarskom i vrlo loše preveden na engleski, bio je ponuden časopisu Hrvatskoga instituta za povijest *Review of Croatian History*, ali je, na temelju preporuka recenzentata, bio odbijen.

⁵ Charles R. GALLAGHER, *Vatican Secret Diplomacy. Joseph P. Hurley and Pope Pius XII*, Yale University Press, New Haven and London, 2008. Opširnije vidi: J. KRIŠTO, »Biskup antifašist protiv komunista Josipa Broza Tita — Vatikanska misija američkoga nadbiskupa Josepha P. Hurleva u počecima Titove Jugoslavije«, *Časopis za suvremenu povijest*, 41/2009., br. 1, 265-278; ISTI, »An American View of the Belgrade Episode of Archbishop Joseph P. Hurley: on the book by Charles R. Gallagher, S. J., *Vatican Secret Diplomacy. Joseph P. Hurley and Pope Pius XII*«, u: *Review of Croatian History*, Zagreb, 4/2008., no. 1, 213-230.

Pogledajmo ipak detaljnije u tu knjigu. Kako je naznačeno u naslovu, Phayer želi povezati tri u nekim krugovima popularne teme: Pio XII., holokaust i pomaganje ratnim zločincima da izbjegnu sud pravde (tzv. »štakorske staze«), koje su tijesno povezane s Hladnim ratom. No kako je knjiga zbrkan skup raznih tema, u njoj se pokušavaju izložiti teme uništenja poljskih katolika i srpskih pravoslavaca, vatikanska banka, pokradeno zlato, biskup Alojz Hudal i sl. Osobitost je Phayerova pristupa da još radikalnije od Falconija i Cornwella povezuje sve te teme s ustašama, Nezavisnom Državom Hrvatskom, hrvatskim katolicima i vlč. Krunoslavom Draganovićem.

Papa Pio XII., hrvatski katolici i komunizam

Phayer skromno izjavljuje da se »udaljio od svojih prethodnih stajališta« (str. 13), tj. onih koja je iznio u knjizi *The Catholic Church and the Holocaust*. Naime, izjavljuje »Sada tvrdim da je Pio XII. osudio genocid u svojoj radijskoj Božićnoj poruci iz 1942. godine« (isto). Profesorova iskrenost je impresivna, jer tvrdi da »nema nikakvih novih dokumenata u ovoj knjizi« (isto) s obzirom na ocjenu uloge Pija XII. Ako nema novih dokumenata, postavlja se pitanje kako je postojeće dokumente na temelju kojih je pisao knjigu čitao i interpretirao. Upravo je to problem. Phayer, čini se, postupa slično drugim autorima iz istoga svjetonazorskog kluba koji na sve načine žele dokazati unaprijed postavljenu tezu, a postojeći dokumenti služe samo kao vanjska dekoracija za pojačavanje dojma o učenosti i objektivnosti. Phayer, kako sam prije napomenuo, čini sudbonosniji korak i krivotvori dokument kako bi mogao prikazati Pija XII. i Sv. Stolicu u najgorem svjetlu. U poglavlju karakteristično tendencioznog naslova »Genocide before the Holocaust. Croatia, 1941« (»Genocid prije holokausta. Hrvatska 1941.«) krivotvori važno pismo vatikanskoga državnog tajnika, kardinala Luigija Maglionea, predstavniku Sv. Stolice u Hrvatskoj, Giuseppeu Ramiru Marconeu. Evo ilustracije.

Maglioneovo pismo

Presentandosene l'occasione, V. P. procuri, confidenzialmente e sempre in modo che ad eventuali Suoi passi non possa attribuirsi carattere ufficiale, di raccomandare a chi di dovere moderazione per quanto concerne il trattamento degli ebrei residenti in territorio croato.⁶

Phayerov »prijevod«

if your eminence can find a suitable occasion, he should recommend **in a direct manner**, that would not be interpreted **as an official appeal**, that moderation be employed with regard to Jews on Croatian territory. Your Eminence should see to it that... **the impression of loyal cooperation with the civil authorities be always preserved.**⁷

Hrvatski prijevod

Ako se pokaže prilika, neka se V.[aše] O.[činstvo] potru-di preporučiti nadležnima, povjerljivo i uvijek na način da se eventualnim Vašim koracima ne može pripisati službeni karakter, umjerenost u vezi s odnosom prema Židovima koji prebivaju na hrvatskom teritoriju.

[Phayerov dodatak]:
Vaša Uzoritost treba nastojati da se uvijek sačuva dojam o lojalnoj suradnji s civilnim vlastima.

⁶ *Actes et documents du Saint Siège relatifs à la Seconde guerre mondiale*, Libreria Vaticana, Vatican, 1967—1975., 11 svezaka, sv. 8, dok. br. 139, str. 261-262.

⁷ M. PHAYER, *The Catholic Church and the Holocaust*, 36-37, 39.

Phayer ne samo što upućuje na stranicu na kojoj ne postoji taj ni sličan dokument (Vatikanska biblioteka je u 8. sv. *Actes et documents* objavila dokument pod red. br. 139 na str. 261-262, a ne, kako navodi Phayer, na str. 271), nego, uz pogrešan i tendenciozan prijevod, dodaje rečenicu kako bi mogao optužiti Sv. Stolicu za suradnju s ustaškim vlastima u progonu hrvatskih Židova. Sklon sam vjerovati da Phayer nije osobno konzultirao dokument, ali ako mu je tu krivotvorinu podmetnuo tko od njegovih kolega, njegova je krivnja još veća, jer je to tekst na kojemu gradi svoju historijsku interpretaciju. Phayerova interpretacija uopće ne vodi računa o povijesnom kontekstu toga dopisa. Dobar povjesničar zasigurno bi znao da je Sv. Stolica tada bila napadana zbog navodnoga diplomatskog priznanja NDH te da je zbog toga državni tajnik upozoravao predstavnika Sv. Stolice u Zagrebu da se njegovo ponašanje općenito ne shvati kao da ima »službeni karakter«, tj. kao da dolazi od službenoga predstavnika Sv. Stolice. To je razlog naputku da predstavnik preporuči »confidenzialmente« hrvatskim vlastima umjereno postupanje prema Židovima. Phayerova je interpretacija temeljena na neznanju sama po sebi katastrofalna, ali umetanje rečenice kojom se ističe upravo to da postoji »lojalna suradnja s civilnim vlastima« perverzija je koja se susreće samo u komunističkim krivotvorinama ili u knjigama nekih srpskih propagatora.⁸ No, gotovo da je Phayer morao tako postupiti, jer u protivnome to je pismo državnog tajnika potpuno oprečno interpretaciji uloge koju pripisuje papi Piju XII. i Katoličkoj crkvi.

No, usprkos Phayerovoj tvrdnji da se udaljio od svojih ranijih zaključaka, ni u njegovoj novoj knjizi papa Pio XII. nije ništa bolje prošao. Jednako loše prošao je i zagrebački nadbiskup Stepinac, usprkos tome što autor sada tvrdi da je javno govorio protiv nacista i ustaša te da navodno novi dokumenti ne dopuštaju da ga se, kao neki autori, naziva »zloglasnim« (str. 11). Čudno je da Crkvu koja ima takvog nadbiskupa, Phayer i dalje prikazuje najtamnijim bojama. S druge strane, takve kontradikcije i ne čude, jer je iz cijele knjige razvidno da Phayer ne poznaje i ne uzima u obzir ni noviju hrvatsku povijest, ni odnose Hrvata i Srba u Kraljevini Jugoslaviji, ni odnose Stepinca i Pavelića, ni odnose komunističke vlasti prema Crkvi u Hrvatskoj. Tako, nakon pohvala Stepincu, kao grom iz vedra neba Phayer o njemu zaključuje: »Zbog suđenja što mu je za Titove vladavine održano 1946. i presude izrečene nakon što je proglašen krivim, potrebno je preispitati njegovu nevinost« (str. 31). Ako nije riječ o pogrešnom prijevodu, takav je zaključak nelogičan iz onoga što je prethodno imao reći o Stepincu. Na žalost, takvih nelogičnosti ima u knjizi i previše, a plod su, čini mi se, nerazumijevanja po sebi kompliciranih, političkih prilika. Phayer se ne trudi biti povjesničar, doima se više kao moralni autoritet, gnjevan što politički i vjerski akteri nisu bili na (njegovoj) moralnoj visini te tako više spekulira nego što analizira. Spekulira o čemu su Papa i Stepinac razgovarali u međusobnim susretima, spekulira o papinim i Stepinčevim geopolitičkim zamislima, spekulira o Paveliću kao »katoličkom diktatoru«, spekulira i izmišlja da su »mnogi [...] svećenici riječju i djelom, ili na oba načina, podržavali genocid nad Srbima« (str. 33) itd., itd. Kako bi ozbiljno

⁸ O krivotvorenju dokumenta Vladimira Dedijera iz iste kolekcije, vidi: J. KRIŠTO, »Crkva i država: Slučaj vjerskih prijelaza u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«, *Dijalog povjesničara — istoričara*, sv. 1., ur. Hans-Georg Fleck — Igor Graovac, Friedrich Naumann Stiftung, Zagreb, 2000., 189-205.

trebalo uvažavati autora koji na istoj stranici ima dvije potpuno suprotstavljene izjave. Najprije tvrdi da »ni Stepinac ni Pio XII. nisu javno osudili ustašku vlast«, da bi odmah nakon te rečenice započeo novi odjeljak sljedećom izjavom: »No, Stepinac je osudio Pavelićevu ubilačku razularenost. Novi dokumenti samo rasvjetljavaju i pokazuju koliko je daleko u tome išao« (str. 33). Na stranu taj, neuobičajen za povjesničara, psovački jezik moralnog gnjeva (»Pavelićeva ubilačka razularenost«) kojem se Phayer često prepušta u slučajevima ljudi koji su mu ideološki neprihvatljivi, valja ispitati o kojim je to »novim dokumentima« riječ na temelju kojih tako drastično mijenja (barem tako izjavljuje) svoje mišljenje o Stepincu. Kao i u cjelini knjige, Phayer podastire poluinformaciju. Ako je riječ o novim dokumentima, tj. o dokumentima s kojih su američke obavještajne službe u novije vrijeme skinule oznaku tajnosti, nije riječ o novim informacijama. Dokumenti na koje se Phayer rado poziva dokumenti su američkih službi (*Office of Strategic Services* — OSS, preteča *Central Intelligence Agency* — CIA i dr.), ali je američki Nacionalni arhiv već davno objavio dokumente sličnoga ili identičnoga sadržaja, čak proisteklih od istih izvora.⁹ Začuduje to da se Phayer poziva na intervju što ga je službenik jugoslavenske kraljevske vlade u izbjeglištvu, Konstantin Fotić, dao službeniku Odjela za strane državljane. Bilo bi, dakako, previše očekivati da je Phayer analizirao vjerodostojnost izvora i političke okolnosti u kojima je intervju dat. Poznato je, međutim, da je Fotić od svog dolaska u New York bio, zajedno s predstavnicima Srpske pravoslavne crkve u Americi, vrlo aktivan u osuđivanju ne samo NDH, nego i američkih Hrvata koji su se veselili uspostavi hrvatske države, Hrvata koji su radili u krnjem jugoslavenskom poslanstvu u Americi i Hrvata općenito.¹⁰ Fotićeva namjera bila je pridobiti američki State Department da osudi NDH kao nacističku tvorevinu u kojoj su počinjene »grozote« nad Srbima. Jednako mu je bilo stalo da s tim »grozotama« poveže Katoličku crkvu u Hrvatskoj i za to su mu poslužile izjave vrhbosanskoga nadbiskupa Ivana E. Šarića, kojima je isticao pozitivne strane ustaške vlasti. Fotić je, dakako, znao da mora ostaviti dojam objektivnosti te je priznao da je nadbiskup Stepinac osudio nasilje nad Srbima i Židovima, ali da »nije digao glas protiv Pavelića« (str. 33). To su bitne koordinate srpske politike tijekom rata, a Phayer — i neki hrvatski povjesničari — usvajaju ih kao povijesnu istinu. Kao i Fotić, Phayer grdi Pavelića, osuđuje NDH kao »separatističku državu«, naziva nadbiskupa Šarića ratnim zločincem, priznaje Stepincu da je osuđivao progone Srba i Židova, ali mu zamjera suradnju s Pavelićem i to što nije osudio stvaranje NDH.

Phayer uistinu ima problema s dokumentima. Svoju novu spoznaju da je Stepinac javno žigosao rasnu teoriju temelji na zbirci dokumenata koju je nekolicina autora iz Nacionalnog arhiva izradila o nacističkim ratnim zločinima i koja je objavljena

⁹ *Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Yugoslavia, 1930—1944*, National Archives Microfilm Publications, Washington DC. Vidi: J. KRIŠTO, »Čuvari svoje braće: policijsko nadgledanje američkih Hrvata tijekom Drugoga svjetskog rata«, *Časopis za suvremenu povijest*, 35/2003., br. 2, 407-430; ISTI, »Protukatolička propaganda Srpske pravoslavne crkve tijekom Drugoga svjetskog rata«, *Dijalog povjesničara — istoričara*, sv. 2., ur. H.-G. Fleck — I. Graovac, Friedrich Naumann Stiftung, Zagreb, 2000., 521-536.

¹⁰ Opširnije u: J. KRIŠTO, »Protukatolička propaganda Srpske pravoslavne crkve«.

2004. (str. 33, bilj. 33). U toj je zbirci Stepinčeva propovijed održana na blagdan Krista Kralja 25. listopada 1942. Phayer, dakako, nije morao čekati tu kolekciju američkih arhivista, jer su Stepinčeve propovijedi tijekom rata već davno objavljene,¹¹ a i povjesničari su se njima obilno služili.¹² Phayer se u ovoj knjizi obilato koristi izvješćima američkih obavještajnih časnika i smatra ih »nezaobilaznima« (str. 400) i svakako pouzdanijima od izvješća veleposlanika i konzula koja su se slijevala u State Department. Čini mi se da je upravo to najslabija točka knjige. Na jednom mjestu i sam priznaje da su izvješća obavještajaca nepouzdana, ali čini se da ne uvažava ni tu svoju opasku, nego upravo na tim izvješćima gradi svoje teorije (a zapravo ponavlja što su drugi već napisali) o »štakorskim stazama«, Draganoviću, biskupu Hudalu i nezaobilaznome Piju XII. Uistinu, obavještajna izvješća obično su nepouzdan izvor informacija za povjesničara, jer su nerijetko rađena na pretpostavkama, šturim informacijama, nagađanjima i namjerno plasiranim neistinama. U njima treba razlučiti autorove ideološke i političke predilekcije i ne zaboraviti da tim izvješćima autori žele ostaviti dobar dojam na nalogodavca, pa i onda kad korisnih informacija uistinu nema.¹³ Što je najčudnije, Phayer navodi kako su pretpostavljeni u američkoj obavještajnoj službi kritizirali lošu kvalitetu izvješća i kako je časnik odgovorio da bolje ne mogu ni očekivati kad mu šalju »mladiće s farmi u Iowi koji ništa ne znaju o Istočnoj Europi« (str. 369-370). Časnik je uistinu iznio bitni nedostatak američkih obavještajnih podataka. Usprkos tome, Phayer ima neizmjereno povjerenje u te podatke i izabire dva-tri koja mu se čine najprikladnijima da podupru njegovu povijesnu konstrukciju.

Phayer se ponovno poziva na obavještajni memorandum OSS-a u kojem se izvješćuje da je Stepinac prosvjedovao protiv progona Srba i Židova u svibnju 1943. (str. 34). Phayer ne zna je li ta kritika bila javna ili »u zatvorenom krugu«, iako na istoj stranici donosi drugi američki izvor, koji prenosi novinska izvješća o tome kako je Stepinac u ožujku 1943. javno u propovijedi prosvjedovao protiv progona ljudi na temelju rase. Osim toga poznato je da je upravo u svibnju 1943. Stepinac tražio od dr. Andrije Artukovića, ministra unutarnjih poslova, slobodu djelovanja židovske općine u Zagrebu, barem za one »koji su još ostali na slobodi«¹⁴ i da je to bilo u jeku

¹¹ Alojzije kardinal Štepinac, nadbiskup zagrebački. *Propovijedi, govori, poruke*, ur. Juraj Batelja i Celestin Tomić, AGM, Zagreb, 1996.

¹² J. KRIŠTO, »Odnos Katoličke crkve prema Židovima u vrijeme NDH, 1941.—1945.«, *Antisemitizam, holokaust, antifasizam*, Židovska općina Zagreb, Zagreb, 1996., 139-147; ISTI, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska*, sv. 1, Hrvatski institut za povijest — Dom i svijet, Zagreb, 1998.; ISTI, *Sukob simbola*; ISTI, »The Catholic Church and the Jews in the Independent State of Croatia«, *Review of Croatian History*, 3/2007., no. 1, 13-47; ISTI, »The Catholic Church in Croatia and Bosnia-Herzegovina in the Face of totalitarian Ideologies and Regimes«, *Religion under Siege. The Roman Catholic Church in Occupied Europe (1939—1950)*, edited by Lieve Gevers and Jan Bank, *Annua Nuntia Lovaniensia*, volume 56, Peeters, Leuven — Paris — Dudley, MA, 2008, 39-92.

¹³ Više o obavještajnim izvješćima o lovu na Pavelića vidi: J. KRIŠTO, »Zagrebačka Židovka Heda Stern u lovu na Pavelića«, *Časopis za suvremenu povijest*, 42/2010., br. 1, 55-72.

¹⁴ *Službeni vjesnik Zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb, 8/1945., 31. studenoga. Vidi također Harriet PASS FREIDENREICH, *The Jews of Yugoslavia. A Quest for Community*, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1979, 196.

kupljenja preostalih Židova u Zagrebu koje je poduzimao osobno šef njemačke policije Heinrich Himmler.¹⁵

Ako bi tko zaključio da će nakon iznošenja svih pokazatelja o Stepinčevim prosvjedima («Nijedan od prvaka Katoličke crkve u Europi [...] nije tako jasno poput Stepinca progovorio protiv zločina» — str. 36) Phayer postati zagovornikom Stepinčeve svetosti, vara se, jer Phayer goldsteinovski zaključuje: »Pa ipak, iako je Stepinac osuđivao postupke vlasti, nije osudio i samu Vladu« (str. 36).

Pavelić, Draganović, biskup Hudal i Pio XII.

Phayerovo povezivanje Pija XII., Pavelića, NDH i zločina u najmanju je ruku osebujno, a zapravo odaje simplificirano razvrstavanje prema potpuno nelogičnim kriterijima. Ukratko, Pavelić je »katolički diktator« koji je s hrvatskim katolicima, i uz pomoć svećenstva i nekih biskupa, bio na »krvavoj 'križarskoj bojni'« (str. 34) čiji je ishod katolički genocid nad pravoslavnim Srbima, a papa Pio XII. nije poduzeo ništa da taj genocid spriječi, iako ih je, budući da je Pavelić bio katolik, mogao spriječiti (str. 37-38). Sve je jasno u toj simplificiranoj slici svijeta i političkih zbivanja i odnosa. Čini se zapravo da tih zbivanja i odnosa i nema. A ima ih, samo što Phayer o njima ili ništa ne zna ili ih ne uzima u obzir da mu ne bi pobrkali tu jasnu sliku koju želi predstaviti naivnome konzumentu. Slika bi postala kompleksnijom kad bi se uvažilo da NDH nije bila samo katolička, nego barem i muslimanska ako se ne želi još više komplicirati stvarnost s ostalim religijskim zajednicama i sudionicima. Koga je to Stepinac kritizirao u svojim javnim nastupima u čemu, po riječima samog Phayera, »Stepinac nema premca« (str. 36), ako nije tog Pavelića katolika? Zbog čega je taj Pavelić katolik htio onemogućiti Stepinca da javno kritizira njegovu vlast? S druge strane, Phayer očito ne zna da je Pio XII. odao priznanje tom i takvom djelovanju zagrebačkog nadbiskupa.

Simplificiranu sliku NDH i sukobljenih strana na tom području Phayeru dirigira i neupitno odobravanje američke vanjske politike u ratu i izvan njega. Stoga se ne sablažnjava zbog američke pasivnosti u sprječavanju holokausta, a još manje zbog ratnih zločina Amerikanaca i drugih saveznika, ali bez sustezanja krivi Pija XII. za nesretnu sudbinu dijelova svijeta tijekom Drugoga svjetskog rata. Napose je ta dimenzija američke vanjske politike prisutna u odnosu prema komunizmu. Kao i biskup Joseph Patrick Hurley prije neposrednoga iskustva jugoslavenskog komunizma, Phayer (i njegov učenik Charles R. Gallagher, koji je pisao o Hurleyu) ne shvaća zašto je Pio XII. bio »opsjednut komunizmom«, kako u više navrata kaže, i zašto je smatrao, protivno američkoj i savezničkoj politici, da je komunizam veća opasnost za Crkvu i svijet od nacionalsocijalizma. Phayeru je ponovna uspostava Jugoslavije samorazumljiva činjenica, a činjenica da je u njoj zaveden komunistički sustav uopće ga ne uzbuđuje. Štoviše ni zločini koje je taj režim počinio njega ne samo što ne uzbuđuju, nego su mu samorazumljivi — budući da je Katolička crkva bila bliska s ustašama, razumljivo je da se Titov komunizam obračunava s Crkvom (str. 205, 224). Stoga Phayer čak i ljubljanskog biskupa Rožmana naziva ratnim zločincem (dakako,

¹⁵ J. KRIŠTO, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska*; ISTI, *Sukob simbola*.

hrvatskim), jer su ga britanske službe ocijenile »ustaškim kolaboracionistom« (str. 227). Jednako tako ne dvojiti da su komunisti s pravom sudili Stepincu, jer »bio je kriv zbog kovanja urote protiv legitimne države, koja je uživala potporu Velike Britanije tragom raspodjele poratnog nadzora postignutog između Saveznika« (str. 230). To nije sve. Phayer, na tragu teorija svoga učenika Gallaghera, hrabro pretpostavlja da bi se Stepinčeva obrana »raspala« da se na montiranome procesu odlučio braniti, jer tada bi se »rasvijetlila potpor[al] Vatikana Paveličevoj genocidnosti« (str. 230). Koliko bi komunisti dali novca da su u redovima agitpropovaca imali takvog propagandista!

Pio XII., s druge strane, usredotočio se na sprječavanje prodora komunizma dalje na Zapad i na njegovo suzbijanje, zbog čega se, spekulira Phayer, koristio fašistima, koji su svi, prema Phayeru, ratni zločinci, osobito Nijemci, Austrijanci i Hrvati. Phayer ne krije da se slaže s mišljenjem sovjetskih komunista formuliranim neposredno nakon rata da Papa nije nikad osudio Hitlera ili Mussolinija, da je izražavao razumijevanje za nacionalsocijalističke ratne zločince i nastojao da se postigne mir na štetu Rusije (str. 212-213).

Tako je, prema Phayeru, Pio XII. »u Rimu [...] štitio ustaške zločince« (str. 206). Možda je najviše dilentantizma i najmanje običnoga ljudskog suosjećanja očitovano u Phayerovu razmatranju sudbina poslijeratnih izbjeglica u Italiji i pokušaja njihova spašavanja. Ništa novoga nije rekao od onoga što su o »štakorskim stazama« davno prije senzacionalistički iznijeli neki novinari, samo je Phayer izvješća američkih obavještajaca podignuo na rang vjerodostojnih povijesnih izvora. No upravo se u tretiranju te tematike razgolićuju njegove političke i ideološke predrasude. Rijetko se koji povjesničar mogao spustiti na tako niske grane ocrnjivanja austrijskog biskupa Aloisa Hudala i hrvatskoga svećenika Krunoslava Draganovića. Čak se izruguje s Hudalovim »omalenim« rastom i »velikom glavom« (str. 262), smatra ga »nesnosnim biskupom« (str. 300), »izopačenog uma« (str. 297) i bez oklijevanja ga naziva »ozloglašanim nacistom« (str. 294). Hudal je navodno smislio teoriju, koja se što se tiče Sv. Stolice potvrdila u građanskom ratu u Španjolskoj, kako se fašizam može iskoristiti u borbi protiv komunizma. I Pio XII. i Hudal uvidjeli su korisnost te teorije te »su se obojica nakon završetka Drugoga svjetskog rata uključila u uspostavu i djelovanje *štakorskih staza*« (str. 265). Phayer zna da je »nuđenje i pružanje azila bila politika Crkve« (str. 277) ne samo nakon rata, nego općenito i ne samo katolicima, nego bilo kome komu je azil potreban. Ali Phayer misli da »nakon holokausta« Crkva više nije smjela voditi takvu politiku, jer su nakon 1943. Saveznici zatražili od neutralnih država »da ne daju azil ratnim zločincima« (str. 276), što se ticalo i Vatikana. Phayer, strasni pristaša savezničke politike, skandaliziran je tom politikom Crkve i zbog toga što je Crkva izbjeglicama i bjeguncima pomagala iseljenje u Južnu Ameriku (str. 277). Nije jasno zašto bi zbog toga Crkva promijenila svoju politiku, osobito u svjetlu činjenice da su samo Saveznici određivali tko je ratni zločinac. Hudal, primjerice, nije prihvaćao takvu logiku i na optužbe da je pomagao i ratnim zločincima obično je odgovarao da je on svećenik, a ne policajac. Phayer, međutim, polazi od teze da je cilj Vatikana bila uporaba nacionalsocijalista za borbu protiv komunizma te da se vodio načelom »što veći nacist, to veći antikomunist« (str. 277).

Phayer zna da je pomaganje izbjeglicama pri iseljenju u izvaneuropske zemlje bilo »uklopljen[ol] u opću skrb za emigrante« (str. 278) za što je bila zadužena poseb-

na agencija,¹⁶ ali drži neoprostivim što se »među stotinama tisuća raseljenih osoba na drugu stranu oceana uspijevao probiti i razmjerno mali broj fašističkih ratnih zločinaca« (str. 278). Iako je takva uskogrudnost neshvatljiva, još je gore što sve Phayer u vezi s time ne uzima u obzir i što konstruira sliku o nekakvome urotničkom planu Vatikana te što sotonizira osobe, osobito hrvatske svećenike i austrijskog biskupa, koji su aktivnije (i uspješnije) bili uključeni u tu »opću skrb za emigrante« Katoličke crkve. Phayer ne postavlja pitanje zašto su te izbjeglice bile mahom iz (istočno)europskih područja koja su došla pod komunističku vlast ili im je prijetila opasnost da pod nju dođu. Ne fokusira se na činjenicu da su te stotine tisuća živjele u stalnom strahu da će ih Saveznici vratiti komunistima u njihovim matičnim državama; osobito je velik strah vladao među hrvatskim izbjeglicama koje su britanske obavještajne i vojne službe uhićivale i predavale jugoslavenskim komunistima. Phayer napominje: »Od talijanske se policije inače očekivalo da njemačke i austrijske izbjeglice, te Hrvate, predaju savezničkim vlastima zbog provjere i mogućeg izručenja« (str. 303-304). To mu se čini samorazumljivim, jer su Saveznici odredili da je svaki Nijemac, Austrijanac i Hrvat bio potencijalni ratni zločinac. Ako su to Saveznici odredili, Phayer ne dvojiti da je to bilo ispravno, samo se čudi da su Hrvati pošto-poto htjeli pobjeći preko mora i da se našlo pojedinaca, poput Draganovića, da im u tome pomognu. Bilo bi previše od autora Phayerovih političkih, ideoloških i znanstvenih dispozicija tražiti da spomenu kako je tako vraćena skupina od tridesetak hrvatskih novinara koje su jugoslavenski komunisti smaknuli. Još se manje može očekivati da osude, ako se zbog toga ne mogu zgražavati, masovno vraćanje hrvatskih vojnika i civila s austrijske granice i činjenicu da su komunisti pobili na desetke tisuća, čije se masovne grobnice tek danas otkrivaju. Phayeru i takvima te smrti nisu važne, jer je među ubijenima možda bilo i »ratnih zločinaca«, ali se duboko skandaliziraju što je među stotinama tisuća izbjeglica koji su se spasili odlaskom u Južnu Ameriku možda bio i pokojni »ratni zločinac«. S druge strane, Phayerov istančani osjećaj za moralnost ne reagira na to što je u talijanskoj policiji i u javnom životu bilo mnogo fašista, ali da Saveznici od toga nisu pravili problem. Očito, ni Hrvati, Nijemci i Austrijanci nisu bili problem zato što su pripadali fašističkim ili nacionalsocijalističkim redovima, nego zato što su pripadali tim nacijama.

Phayer mistificira uloge biskupa Hudala i Draganovića i navodno vatikansko financiranje njihovih aktivnosti. Spekulira o njihovom imenovanju za rad kojim su se bavili, a poznato je da su oni bili na čelu nacionalnih odbora za pomaganje izbjeglicama i Pontificia Commissione Assistenza ih je samo prihvatila kao takve. Navodi sumu od tridesetak tisuća lira koju je Hudal *jednom* primio od Montinija (kasniji papa Pavao VI.) — i to preuzima od njemačkog autora koji je imao »rijetku prigodu« proučiti Hudalove dokumente (str. 301), iako ne citira tog autora, nego nekog trećega — a poznato je da je svaki nacionalni odbor dobivao *mjesečno* toliko ili nešto manje novca za potrebe svojih nacionalnih odbora.¹⁷ Naravno da to nije bio velik iz-

¹⁶ Phayer je pogrešno naziva Uredom za iseljenje; to je bila Pontificia Commissione Assistenza (PCA), koju je Pio XII. osnovao 22. siječnja 1945.

¹⁷ Imao sam i ja privilegij da među prvima istražujem Hudalovu pisanu ostavštinu u Santa Maria dell'Anima u Rimu, na temelju čega sam održao predavanje na znanstvenome skupu prirednome za prigodu ot-

nos, što i sam Phayer priznaje (str. 301). Phayeru, međutim, nije važno što u Hudalovoj osobnoj arhivi nema ništa što kompromitira, jer mu je važnije što su neki tragatelji za nečasnim radnjama Hudala, Draganovića i Katoličke crkve općenito (Uki Goñi, Gitta Sereny, Norman J. W. Goda i dr.) napisali na temelju pretpostavki i obavještajnih podataka koji su im služili samo za moguće pronalaženje još kojeg preostalog nacionalsocijalista. Phayer mistificira i dobivanje identifikacijskih isprava te putovnica od Međunarodnoga crvenog križa te sugerira nečasne Hudalove i Draganovićeve radnje u tome, dok i sam priznaje da je »cijeli proces izdavanja isprava mogao zloporabiti svatko kome je to bilo potrebno« (str. 303). Iako je prije tvrdio da je malo ratnih zločinaca uspjelo prijeći preko mora, kad mu to odgovara Phayer tvrdi da ih je bilo mnogo: »Brojni izbjeglice, koji su se koristili vizama što ih je ishodio Hudal, nedvojbeno su bili ratni zločinci [...]« (str. 305). Konačno, Phayer netočno kaže da se Pio XII. oslobodio biskupa Hudala zbog njegovih loših djela. Ne, nego je Papa zbog prevelikoga pritiska medija i lovaca na naciste mislio da mu je jednostavnije smijeniti biskupa s njegova položaja rektora zavoda. Istina je samo da je Hudal bio razočaran zbog takvoga Papina postupka i zbog toga što je bio uvjeren da vatikanskom politikom dirigiraju Saveznici.

Phayer povezuje Draganovića s »najprometnijom stazom za štakore« (str. 343), želeći već samim naslovom poglavlja sugerirati da je taj hrvatski svećenik prokrijumčario najviše »ratnih zločinaca« u Južnu Ameriku. Da ne bi bilo dileme, Phayer također odmah na početku vidi u toj Draganovićevoj aktivnosti »izravnu upletenost Pija XII.« (str. 343). Na temelju čega? Ponajviše na temelju konstrukcije razvoja događaja satkane od vlastitoga nerazumijevanja i predrasuda, od tumačenja riječi i izraza u njihovu današnjem značenju umjesto iz konteksta njihova nastanka, od neizmjernoga povjerenja u povjerljiva izvješća američkih i britanskih obavještajaca (diplomati su »kaskali« za obavještajcima, misli Phayer — str. 344) i od predmnijevane ispravnosti postupaka britanske i američke politike.

Nakon omalovažavanja Draganovićeve znanstvenog rada, Phayer ga ubraja među one koji su prisiljavali pravoslavne Srbe na prelazak u katolicizam te u dušobrižnike u logoru Jasenovacu, k tomu, »s rangom potpukovnika« (str. 345). Phayer ne dvoji da je Draganović ratni zločinac i prenosi impresije američkih obavještajaca da je bio »vrlo otrovan« (str. 346). Izmišlja da se »pred kraj rata« Draganović vratio u zemlju kako bi pripremio »dolazak diktatora Pavelića u vječni grad« (Pavelićeva kći Višnja odbija bilo kakvu Draganovićevu povezanost s ocem nakon završetka rata, čak ga optužuje da ga je htio izdati Saveznicima), a onda je pomogao ljubljanskom biskupu Rožmanu i vrhbosanskome Šariću da pobjegnu. Među Hrvatima izbjeglima u Rim i Italiju, Phayer drži da je »uglavnom bila riječ o sivim izbjeglicama« (str. 346) koje su Britanci odredili da moraju biti vraćeni jugoslavenskim komunistima. »Velik broj« ustaša — civila i svećenika — smjestio se, tvrdi Phayer, u hrvatski zavod sv. Jeronima u Rimu. U Hrvatskoj koju je napustio Pavelić vodstvo križara, pokreta otpora komunistima, preuzeo je, tvrdi Phayer, nadbiskup Stepinac, ali je »politički i vojni čelnik križarskog pokreta« bio Vladko Maček (str. 347)! Sve te i druge nevjero-

varanja Hudalove osobne arhive javnosti; na žalost, zbornik još nije objavljen. Naslov moga predavanja i rada od oko dvadesetak stranica je »Bishop Hudal, the 'Rat-line,' and the 'Croatian connection'«.

jatne konstrukcije neinformiranih američkih obavještajaca profesor emeritus Phayer podiže na rang historiografije, a hrvatski profesori povijesti i politologije pozitivno recenziraju i preporučuju objavljivanje u Hrvatskoj. Ono što nisu obavili američki obavještajci, Phayer vjeruje da su obavili suvremeni lovci na nacističke ratne zločince. Spomenuti Uki Goñi »otkrio« je u Argentini dvjestotinjak ratnih zločinaca kojima je Draganović omogućio bijeg (str. 350).

Sve što je Draganović radio, kao uostalom i Hudal, tvrdi Phayer, »služilo je Vatikanu kao krinka« (str. 347) i zato američki obavještajci često nisu znali razlikovati što su Draganovićeve ideje i akcije, a što akcije Crkve. Ali su »znali« da Vatikan sve to financira i da je ustaško zlato moralo biti pohranjeno u Vatikansku banku.¹⁸ Kao veza s Vatikanom Draganoviću je pomagao, i to su »znali« američki obavještajci, i hercegovački franjevac Dominik Mandić (str. 349). Na jednom mjestu Phayer tvrdi da je Vatikan postavio Draganovića na čelo nacionalnog odbora za pomoć izbjeglicama (str. 346), dok na drugom kaže da Draganović nije »predvodio nacionalne agencije povezane sa Svetom Stolicom, ali je uživao papinu potporu i zaštitu« (str. 357). Neka bira što kome odgovara i kad mu odgovara!

U ovakvim konstrukcijama sagrađenima na naklapanjima slabo informiranih informatora ponekad se nazire prava narav problema. Suočen s fanatičnim zelotizmom Britanaca da pronadu Hrvate i izruče ih Titu kako bi bili smaknuti, Sv. Stolica je »već u kolovozu 1945. [...] od Britanaca zatražila da ne izruče 600 ustaša iz logora za ratne zarobljenike u Napulju« (str. 363). Nisu zasigurno svi bili ustaše, još manje su bili ratni zločinci, ali ti su nesretnici, kao i oni koji su se sklonili u zavod sv. Jeronima, u svom očaju molili Sv. Stolicu za intervenciju. Hrvati su uistinu bili u očaju te nije čudno da je i Draganović pokušao intervenirati, ali kod Amerikanaca (str. 364-365). Phayer slavodobitno zaključuje da je Sv. Otac intervenirao za *ustaše*, što ga je činilo kriminalcem, kao što nije sumnjao da su svi ti hrvatski logoraši ratni zločinci kao i oni u sv. Jeronimu. U to nije mogao sumnjati kad su ih Britanci namjeravali izručiti Titu! Phayerova inkriminirajuća logika zaista je nevjerojatna, jer sve koji su se bojali povratka u Jugoslaviju optužuje da su bili »bjegunci pred pravosudnim progonom« (str. 366). Kriminalci su bili i svi drugi, poput denoveškoga nadbiskupa kardinala Sirija, koji su pomogli Hrvatima i Draganoviću pobjeći ispod britanske osvetničke ruke. Phayer je spreman oprostiti nadbiskupu Chicaga Samuelu Sritchcu, jer tada nije mogao znati da među onima kojima je pomagao otići preko mora ima i »ratnih zločinaca« (str. 367).

¹⁸ Na prvi pogled impresionira da Phayer zna za knjigu o ustaškom zlatu koju je objavio Hrvatski institut za povijest. No umjesto impresije javlja se razočaranje kad Phayer ne zna da je knjigu napisao američko-hrvatski autor Jere Jareb, nego je naziva Institutovom studijom (str. 318, bilj. 14), ali je osobno nije ni vidio nego njezin sadržaj prepričava iz rada nekoga drugog autora. O Phayerovim zaključcima ne bi trebalo trošiti riječi; dostaje reći kako tvrdi da je hercegovački franjevac D. Mandić »novcem koje su ustaše opljačkali« osnovao u Chicagu Hrvatsko izdavačko poduzeće i Hrvatski povijesni institut (str. 322, bilj. 19).

Mimo Phayerovih konfabulacija, sreća je za te Hrvate bila što su i Britanci i Amerikanci počeli oklijevati s vraćanjem bjegunaca komunistima i tražiti čvršće dokaze da je netko ratni zločinac (str. 370). Možda su intervencije Sv. Stolice i raznih Hrvata pomogle da se taj obrat dogodi, ali su oni zasigurno bili motivirani i drugim razlozima, ponajprije realnosti i potrebama Hladnog rata. Osnivanjem CIA-e u srpnju 1947. Amerikanci su vjerojatno tražili bolje obavještajce od «iowskih farmera» te su posegnuli za rješenjem koje se samo nudilo — angažiranjem «fašista». Phayer tvrdi da je i Pavelić došao u Argentinu posredstvom SAD-a. Ono što Phayer na žalost ne shvaća jest da su upravo tu interpretacijski ključevi za postupak Saveznika s izbjeglicama u Italiji i za «štakorske staze», a ne u konstrukcijama urota, u izabiranju loših i «zločinačkih» naroda i pojedinaca i u bajanjima u mračnim kutovima lokala loših obavještajaca. Da je Phayer posegnuo za tim ključevima i da je i sam bio bolje informiran, vjerojatno bi napisao utemeljeniju i razumnije obrazloženu knjigu. Izabirući put kojim su bili motivirani kročiti lovci na naciste, napisao je pamflet pun kontradikcija i upravo smiješnih, profesora emeritusa nedostojnih, objašnjenja.